

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU I. CUZA” DIN IAȘI
FACULTATEA DE FILOSOFIE ȘI ȘTIINȚE SOCIAL-POLITICE
ȘCOALA DOCTORALĂ
Domeniul: FILOSOFIE

**CONCEPȚIILE ANTITRINITARE
ȘI CRITICA PARADIGMEI PATRISTICE
ÎN SCRIERILE RELIGIOASE
ALE LUI ISAAC NEWTON
REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT**

Conducător de doctorat:

Conf. Univ. Dr. Florin CRÎȘMĂREANU

Student-doctorand

Dragoș-Gabriel MÎRȘANU

2025

CUPRINS

INTRODUCERE **04**

1. SCRIERI NEWTONIENE RELEVANTE
DISCURSULUI ANTITRINITAR: PREZENTĂRI
ȘI ANALIZE **14**
 - 1.1. „Proemium” și capitolul I al unui tratat de istoria
Bisericii **15**
 - 1.2. Note teologice (partea a 3-a) **24**
 - 1.3. Tratat de istoria Bisericii **31**
 - 1.4. Tratat de istoria Bisericii cu referințe speciale la
disputa ariană **40**
 - 1.5. Note din Petavius despre Conciliul de la Niceea
48
 - 1.6. Note și extrase variate despre Templu, Părinți,
profeție, istoria Bisericii, chestiuni doctrinare etc
56
 - 1.7. Schiță cu privire la istoria Bisericii timpurii **62**
 - 1.8. Fragment cu privire la istoria Bisericii, mai ales
cu extrase din *Analele* lui Baronius **74**
 - 1.9. Note privind istoria Bisericii timpurii și despre
superioritatea „barbarilor” față de romani **75**
 - 1.10. Noțite despre învățăturile atanasiene **77**
 - 1.11. Noțite despre ritualurile bisericești și Crez
78
 - 1.12. Întrebări paradoxale cu privire la
moravurile și faptele lui Atanasie și a
discipolilor săi **84**
 - 1.13. Douăzeci și trei de întrebări cu privire la
cuvântul *ὁμοούσιος* **87**

- 1.14. Caiet teologic (în două părți) **90**
 - 1.15. Extrase și note teologice diverse: Din Irineu, *Adversus hæreses* **94**
 - 1.16. Extrase din Cudworth **99**
 - 1.17. Fragment despre istoria apostaziei **102**
 - 1.18. Trei paragrafe despre religie **108**
 - 1.19. Șapte afirmații despre religie **110**
 - 1.20. Douăsprezece articole despre religie **111**
 - 1.21. „Irenicum”, sau politica bisericească pentru pace **112**
 - 1.22. Schiță de plan despre religia adevărată **116**
 - 1.23. Două falsificări notabile ale Scripturii **119**
2. NEWTON, ANTITRINITARISMUL ȘI CRITICA CREȘTINISMULUI NICEEAN **133**
 - 2.1. Lecturi și interpretări biblice și patristice **133**
 - 2.1.1. Context: Controversele trinitare din Anglia la sfârșitul sec. al XVII-lea **133**
 - 2.1.2. Newton, critica textuală biblică și antitrinitarismul **136**
 - 2.1.2.1. Introducere
 - 2.1.2.2. Newton și studiul Bibliei
 - 2.1.2.3. Context I: Critica textuală și antitrinitarismul (până la Newton)
 - 2.1.2.4. Context II: Critica textuală biblică la Richard Simon
 - 2.1.2.5. Scrisoare către un prieten: Despre două falsificări notabile ale Scripturii **145**
 - 2.1.2.5.1. Prima falsificare: 1 Ioan 5:7 – „Comma Johanneum”

- 2.1.2.5.2. A doua falsificare: 1
Timotei 3:16
- 2.1.2.5.3. Scrisoarea a Treia
- 2.1.2.5.4. Posteritate, influență
- 2.1.2.6. Versete biblice relevante pentru
disputele antitrinitare (ariene) în
manuscrisele lui Newton **159**
- 2.1.2.6.1. Discuția despre Trinitate în
Ms. Keynes 2 (Caietul teologic,
partea 1, 1684-1690)
- 2.1.2.6.2. Versete cheie în disputele
privind arianismul din secolul 4
- 2.1.3. Newton și Părinții Bisericii **164**
- 2.1.3.1. Autoritatea Părinților și recursul la
primele secole ale creștinismului **164**
- 2.1.3.2. Newton și moștenirea patristică
171
- 2.1.3.3. Utilizarea specifică a Părinților
Bisericii de către Newton **175**
- 2.1.3.4. Motivațiile teologice ale lui
Newton **178**
- 2.1.3.5. Metodologia și limitările lui
Newton ca cercetător patristic **183**
- 2.2. Pervertirea niceeană **180**
- 2.2.1. Originile antitrinitarismului lui Newton
180
- 2.2.2. Idolatria, natura lui Hristos și dezvoltarea
concepțiilor antitrinitare în gândirea lui
Isaac Newton **187**
- 2.2.2.1. Relația dintre Logos și Tatăl și
adorarea Treimii ca idolatrie **187**

- 2.2.2.2. Interpretarea newtoniană a Istoriei Bisericii. Despre Conciliul de la Niceea **188**
- 2.2.2.3. Subordinaționismul lui Newton și conspirația post-niceeană împotriva Scripturii și a Părinților pre-niceeni **189**
- 2.2.3. Diabolizarea newtoniană a lui Atanasie **191**
 - 2.2.3.1. Metodologia judiciară newtoniană: Atanasie în fața tribunalului istoriei **191**
 - 2.2.3.2. Atanasie ca falsificator și inventator de legende **192**
 - 2.2.3.3. Atanasie și reinventarea persecuției **193**
 - 2.2.3.4. Constantius versus Atanasie: inversiunea valorilor istorice **194**
 - 2.2.3.5. Atanasie și instaurarea idolatriei: De la corupție doctrinară la practici superstițioase **195**
 - 2.2.3.6. Atanasie și monahismul: Propagarea superstițiilor prin comunitățile ascetice **196**
 - 2.2.3.7. Tehnicile de analiză textuală și detectarea falsurilor **197**
 - 2.2.3.8. Legitimitatea Sinodului de la Tir și problema autorității conciliare **198**
 - 2.2.3.9. Impactul teologic al criticii newtoniene: Reconfigurarea istoriei creștine **199**

2.2.3.10. Concluzii: Atanasie ca simbol al
corupției instituționale **199**

CONCLUZII 200

BIBLIOGRAFIE 206

**ANEXE: TRADUCERI ȘI PREZENTARE DE
MANUSCRISE 215**

INTRODUCERE: CONTEXTUL ȘI OBIECTIVELE CERCETĂRII

Prezenta teză de doctorat examinează una dintre dimensiunile cele mai fascinante și puțin cunoscute ale personalității lui Isaac Newton (1642-1727): activitatea sa teologică intensă și pozițiile sale antitrinitare radicale. În vreme ce opera științifică a lui Newton a fost recunoscută și celebrată fără rezerve încă din timpul vieții sale, studiile sale religioase au rămas în mare parte inedite pentru mai mult de două secole, fiind descoperite și analizate abia în ultimele decenii.

Deși o mică parte din studiile sale târzii privind cronologia biblică și profeția au fost publicate imediat după moartea sa – *The Chronology of Ancient Kingdoms Amended* (1728) și *Observations upon the Prophecies of Daniel, and the Apocalypse of St. John* (1733) – foarte puțini dintre contemporanii săi au primit aceste lucrări ca fiind altceva decât produsele unui hobby de bătrânețe al celebrului savant. Cu excepția câtorva dintre apropiații săi, precum John Locke, Samuel Clarke sau William Whiston, nimeni nu a știut că Newton, departe de a fi doar

un diletant în studiul religiei, era un cunoscător de primă mână al surselor primare ale creștinismului din primele secole.

Manuscrisele sale teologice, păstrate în secret de către familie și descoperite abia în secolul XX, oferă acum dovezi incontestabile ale unei preocupări intelectuale majore. Din 2008, prin publicarea online a textelor rămase în manuscris, avem la dispoziție aproximativ 2,2 milioane de cuvinte din scrierile religioase ale lui Newton, care demonstrează fiecare etapă a procesului său creativ și o implicare sistematică în probleme teologice fundamentale.

Studiul de față își propune să umple un gol atât la nivelul culturii române, unde preocupările teologice ale lui Newton sunt aproape necunoscute, cât și la nivel internațional, contribuind cu o privire detaliată asupra concepției newtoniene privind doctrina creștină a Trinității. Spre deosebire de cercetările anterioare, întreprinse de specialiști în studii newtoniene sau istoria științei, această teză beneficiază de expertiza dobândită anterior de autor în studiul creștinismului antic, permițând o evaluare critică a analizei lui Newton asupra surselor

biblice, patristice și istorice. Miza principală este reliefarea evoluției concepției newtoniene despre Trinitate prin analiza efortului său obstinat de fundamentare scripturistică și patristică a unei credințe creștine monoteiste și de reinterpretare istorică a creștinismului ca urmare a „Marii Apostazii” din secolul al IV-lea.

STRUCTURA ȘI CONȚINUTUL TEZEI

1. Analiza manuscriselor newtoniene relevante

Secțiunea oferă o prezentare sistematică și analiză detaliată a celor mai importante scrieri newtoniene relevante pentru discursul antitrinitar. Această abordare metodică a permis identificarea unui corpus substanțial de texte care demonstrează că preocupările teologice ale lui Newton nu au fost marginale, ci au constituit o parte integrantă a activității sale intelectuale.

Manuscrisele analizate acoperă o gamă largă de subiecte: de la prefața și primul capitol al unui tratat de istoria Bisericii (Ms. Yahuda 11), care se evidențiază prin

analiza detaliată a întemeierii monahismului și prin descrierea explicită a practicilor ascetice ale primilor monahi, până la tratate ample despre controversa ariană (Mss. Yahuda 12, 19) și note critice asupra termenului esențial „homoousios” (Ms. Keynes 11). Analiza acestor texte relevă o evoluție graduală a gândirii teologice newtoniene, de la o critică textuală prudentă la o respingere categorică a doctrinei despre Trinitate. Am identificat trei faze distincte: o fază inițială de îndoială și investigație (anii 1670), o fază de cristalizare a convingerilor antitrinitare (anii 1680), și o fază matură de elaborare sistematică a unei contra-narațiuni istorice (anii 1690 și ulterior).

Newton dedică o atenție considerabilă istoriei monahismului, pe care îl consideră unul dintre factorii principali ai coruperii Bisericii. Urmărind originile, dezvoltarea și răspândirea fenomenului monastic, de la primii eremiți din deșertul egiptean până la transformarea întregului cler sub influența idealurilor monastice, Newton identifică în Atanasie pe cel care a introdus idealurile monastice în viața clerului și a numit numeroși călugări ca episcopi. Această „monasticizare a clerului” a

afectat până și aspectele exterioare, precum îmbrăcămintea, clericii adoptând culoarea monastică neagră. Mai grav, Newton critică vehement asceza monastică și celibatul clerical ca inovații cu origini păgâne, incompatibile cu natura umană și cu învățăturile biblice autentice.

O temă centrală în manuscrisele newtoniene este controversa ariană și evoluția doctrinei Trinității. Autorul nostru prezintă Conciliul de la Niceea (325) nu ca pe un moment de clarificare doctrinară, ci ca pe o „pervertire” fundamentală a creștinismului apostolic.

2. Newton, antitrinitarismul și critica creștinismului niceean

2.1. Lecturi și interpretări biblice și patristice

Newton dezvoltă convingerile sale antitrinitare în **contextul controverselor religioase din Anglia de la sfârșitul secolului XVII**. În această perioadă, dezbaterile despre Trinitate ieșiseră în evidență după 1688-1689, iar Newton se alătură unei tradiții antitrinitare care includea

arieni precum Christoph Sand și socinieni ca Stephen Nye. Spre deosebire de contemporanii săi antitrinitari, care se bazau în principal pe argumente scripturistice și raționale, Newton adaugă o dimensiune istorică profundă, încercând să demonstreze că doctrina Trinității nu doar că lipsește din Scriptură, dar reprezintă o inovație târzie și o pervertire a credinței apostolice originare.

Critica textuală biblică și demontarea fundamentelor trinitare. Una dintre contribuțiile majore ale lui Newton constă în aplicarea riguroasă a criticii textuale la studiul Scripturii. În lucrarea sa „Two Notable Corruptions of Scripture”, adresată lui John Locke în 1690, Newton analizează două pasaje controversate din Scriptură: 1 Ioan 5:7 (Comma Johanneum) și 1 Timotei 3:16.

Pentru prima falsificare, Newton demonstrează că „mărturia celor trei din cer” (Tatăl, Cuvântul și Duhul Sfânt) a fost introdusă ulterior de Ieronim în traducerea sa latină, fără să existe în manuscrisele grecești timpurii. El arată că pasajul lipsește din toate versiunile antice și că nu a fost citat niciodată de Părinții Bisericii în controversele

trinitare, deși ar fi fost extrem de util pentru argumentația lor.

Pentru a doua falsificare, Newton explică cum modificarea de la „O” (care) sau „OΣ” (cel ce) la „ΘΣ” (abrevierea pentru Θεός, Dumnezeu) în 1 Timotei 3:16 a fost făcută pentru a sublinia explicit dumnezeirea lui Hristos. El demonstrează că citirea originală era „cel ce s-a arătat în trup”, nu „Dumnezeu s-a arătat în trup”, bazându-se pe mărturiile autorilor din primele cinci secole.

Relația lui Isaac Newton cu literatura patristică reprezintă una dintre dimensiunile cele mai fascinante și mai puțin cunoscute ale gândirii sale teologice. Departe de a fi o simplă preocupare academică, studierea Părinților Bisericii a constituit pentru Newton un instrument esențial pentru construirea unei viziuni alternative asupra istoriei creștinismului, o viziune care pune sub semnul întrebării întregul edificiu al ortodoxiei trinitare.

Newton a început să se preocupe de literatura patristică în anii 1670, probabil în contextul pregătirii pentru preoție și al cercetărilor sale apocaliptice. Preocuparea inițială pentru împlinirea profețiilor în istorie

l-a condus către nevoia înțelegerii disputelor doctrinare care marcaseră primele secole creștine. Spre deosebire de contemporanii săi, care căutau în Părinți confirmarea ortodoxiei existente, Newton a descoperit în aceste texte ceva cu totul diferit. Principala sa resursă a fost *Dogmata Theologica* a iezuitului Denis Petavius, o lucrare paradoxală care, deși scrisă de un teolog orthodox, conținea în al doilea său volum numeroase texte pre-niceene care erau clar incompatibile cu credințele trinitare standard. Petavius publicase aceste materiale cu intenția de a demonstra că doar tradiția Bisericii Catolice putea acționa ca martor al adevărului doctrinar, dar Newton a folosit aceleași texte pentru a construi o argumentație în sens opus.

Astfel, observăm că autorul nostru manifestă o abordare critică și selectivă față de literatura patristică, ghidată de propriile preocupări teologice. El acordă o atenție deosebită Părinților pre-niceeni, găsind în scrierile acestora dovezi ale unei înțelegeri timpurii a lui Hristos compatibilă cu viziunea sa antitrinitară. La Iustin Martirul, Newton găsește susținere pentru propria sa hristologie non-trinitară, în special în „Dialogul cu

Trifon”. Iustin afirmă că Fiul/Cuvântul era „născut în mod voluntar” de Tatăl și, deși împărtășea voința divină, rămânea subordonat lui Dumnezeu. Din Lactanțiu, Newton extrage noțiuni despre comunicarea forței spirituale în cadrul Dumnezeirii, de la Tatăl prin Fiul la Duhul Sfânt.

Pe de altă parte, relația lui Newton cu scrierile lui Atanasie este profund critică. El îl vede pe acesta ca pe principalul vinovat pentru coruperea Bisericii creștine primare și dedică manuscrisul „Paradoxical Questions concerning the Morals and Actions of Athanasius and his Followers” unei sistematice demontări a imaginii tradiționale a sfântului, care va fi discutată pe larg mai jos.

2.2. Pervertirea niceeană

Originile și dezvoltarea antitrinitarismului newtonian. Deși este dificil să se determine cu exactitate când a devenit Newton antitrinitar, cercetarea relevă că acesta s-a „autoeducat în erezie” printr-un proces de auto-conversie intelectuală fără influențe externe directe identificabile. Newton a avut acces la o gamă vastă de

materiale primare și secundare, în special la rezultatele muncii lui Petavius, despre care am vorbit mai sus.

Pozițiile teologice newtoniene se cristalizează în jurul unei concepții subordinaționiste radicale, în care Logosul preexistent posedă într-adevăr un statut divin, dar acest statut nu implică egalitate cu Tatăl. Newton interpretează Filipeni 2:5-9 în sensul că înălțarea lui Hristos la demnitate și stăpânire a rezultat din asumarea formei umane și din sacrificiul său pe cruce.

Idolatria și pervertirea niceeană. În partea a doua a capitolului, am reliefat antitrinitarismul ca parte constitutivă a idolatriei imaginate de Newton drept păcatul suprem în care cade Biserica îndeosebi în secolul al IV-lea, al Marii Apostazii. Fundamentală este chestiunea doctrinei trinitare; pentru Newton, faptul că Fiul lui Dumnezeu este considerat Dumnezeu este cea mai gravă formă de idolatrie. Citind operele unor Arnobiu, Tertulian, Eusebiu al Cezareei, Iustin Martirul, Ignatie Teoforul sau Dionisie al Alexandriei, Newton a căutat să înțeleagă și să reliefeze modul corect în care trebuie descrisă relația Logosului divin cu Tatăl, unicul Dumnezeu, și este mulțumit numai atunci când o găsește

descrișă în termenii unui subordinaționism radical. Dezvoltarea niceeană și apariția lui *homooousios* îl forțează pe Newton să se afle în continuu dezacord cu autorii ortodocși niceeni, fie ei actori implicați precum Atanasie, ori istorici bisericești precum Rufin, Socrate, Sozomen sau Teodoret; găsim sprijin arareori, precum în Filostorgiu, conchide firesc că sursele nemincinoase au fost iremediabile mutilate sau au fost distruse. Newton, care merge până într-acolo încât să vadă în sursele pre-niceene care susțin Trinitatea intervenția ulterioară a lui Atanasie și a susținătorilor lui, nu se dă înapoi nici de la o anumită rescriere a istoriei, însoțită, așa cum era de așteptat, de deplângerea pierderii adevărului în Biserica Trinității.

Newton dezvăluie proliferarea superstițiilor de origine păgână pătrunse în creștinismul autorizat, de factură niceeană: euharistie, icoane, moaște făcătoare de minuni (care sunt de fapt false, fiind orchestrate de Satana), cultul sfinților. Dedică numeroase pagini întemeierii și dezvoltării monahismului; în acest context, condamnă asceza ca fiind nenaturală și ireligioasă, un comportament extrem care poate duce la nebunie.

De asemenea, interpretează profețiile din Daniel și Apocalipsă ca referindu-se la această „Marea Apostazie”, de la sfârșitul secolului al IV-lea, care este, așa cum fusese și pentru Joseph Mede, pe care îl urmează în mare măsură, fundamentală pentru viziunea lui Newton despre istoria creștină. În această cheie interpretativă, după 381 în special, tot pământul se închină fiarei și chipului ei, vicleana Biserică a Apusului. Paradoxal, credința adevărată rămâne practică de barbarii invadatori, de goți și de vandali, a căror invazii nu sunt altceva decât răsplata pentru nelegiuirile romano-catolicismului niceean.

Diabolizarea lui Atanasie al Alexandriei.

Capitolul analizează lucrarea „Paradoxical Questions concerning the morals & actions of Athanasius & his followers”, în care savantul englez întreprinde o sistematică deconstrucție a imaginii tradiționale a Sfântului Atanasie cel Mare, episcopul Alexandriei din secolul al IV-lea. Newton îl transformă pe cel mai venerat apărător al ortodoxiei trinitare într-un personaj diabolic, responsabil pentru coruperea creștinismului primar și instaurarea unei epoci de persecuție și falsificare.

Principalele acuzații împotriva lui Atanasie sunt: falsificarea sistematică a documentelor (Atanasie ar fi inventat episoade întregi menite să-și consolideze autoritatea și să-și defăimeze adversarii), reinventarea persecuției (Atanasie ar fi transformat revolta politică în persecuție religioasă și pe rebeli în martiri, iar această strategie retorică avea să devină una dintre armele principale ale Bisericii în scopul legitimării propriei autorități și al demonizării adversarilor) și instaurarea idolatriei (prin punerea bazelor cultului sfinților, promovarea falselor minuni pentru interese personale, scrierea de legende fabuloase și propagarea superstițiilor monastice și introducerea în creștinism a unor practici de origine păgână).

Manuscrisul „Paradoxical Questions” reprezintă una dintre cele mai radicale și sistematice încercări de reinterpretare a istoriei creștine din secolul al XVII-lea. Pentru Newton, figura lui Atanasie transcende dimensiunea istorică particulară pentru a deveni simbolul unei corupții instituționale mai largi care a marcat dezvoltarea ulterioară a creștinismului.

IMPLICAȚIILE CRITICII NEWTONIENE ȘI CONCLUZIILE CERCETĂRII

Reconfigurarea istoriei creștine. Critica newtoniană nu constituie doar o intervenție istorică punctuală, ci o reconfigurare fundamentală a înțelegerii dezvoltării doctrinei creștine. Prin demontarea sistematică a construcției hagiografice atanasiene, Newton propune o lectură alternativă a istoriei creștinismului în care ortodoxia niceeană nu mai apare ca triumful adevărului, ci ca victoria falsificării și a persecuției.

În această viziune alternativă, adevărații apărători ai creștinismului autentic sunt tocmai cei pe care ortodoxia i-a etichetat ca eretici: arienii, melitienii și alți critici ai formulei de la Niceea. Newton consideră că aceștia au păstrat fidel învățătura apostolică privind subordonarea Fiului față de Tatăl, în timp ce Atanasie și partizanii săi au introdus inovații doctrinare de origine păgână.

Originalitatea poziției teologice newtoniene. Antitrinitarismul newtonian nu poate fi redus la o simplă

reiterare a pozițiilor ariene sau sociniene contemporane. Newton a dezvoltat o critică originală a creștinismului niceean, bazată pe o reconstrucție istorică elaborată a primelor secole creștine. Spre deosebire de antitrinitarii contemporani, el a adăugat o dimensiune istorică profundă, încercând să demonstreze caracterul târziu și artificial al doctrinei Trinității.

Impactul asupra cunoașterii personalității lui Newton. Studiul nostru contribuie la reconfigurarea imaginii lui Newton în istoria intelectuală occidentală. Departate de a fi doar un om de știință care s-a ocupat ocazional de teologie, el apare ca un gânditor profund religios, pentru care înțelegerea naturii divine era la fel de importantă ca și descifrarea legilor naturii.

Tensiunea dintre Newton omul public – conformist aparent al Bisericii Anglicane – și Newton omul privat – critic radical al ortodoxiei creștine – ilustrează complexitatea relațiilor dintre știință, religie și societate în perioada modernă timpurie. Această dublă identitate l-a forțat să dezvolte strategii sofisticate de disimulare și comunicare codificată.

Semnificația contemporană. Studiul teologiei newtoniene are relevanță și pentru dezbaterile contemporane privind relația dintre știință și religie. Newton demonstrează că angajamentul profund față de investigația rațională a naturii nu este incompatibil cu o preocupare serioasă pentru chestiunile teologice. Mai mult, exemplul său arată că spiritul critic și independent poate fi aplicat cu aceeași rigoare atât în domeniul științific, cât și în cel teologic.

Critica newtoniană a autorității religioase instituționalizate și pledoaria sa pentru o întoarcere la sursele primare ale credinței rezonază cu multe dintre dezbaterile contemporane despre natura și viitorul religiei în societățile moderne. Într-o epocă de pluralism religios crescând și de contestare a autorităților tradiționale, abordarea newtoniană oferă un model de angajament religios care merită reconsiderat.

Concluzii finale. Lucrarea de față a demonstrat că Newton teologul merită aceeași atenție academică ca și Newton savantul. Integrarea acestor două dimensiuni ale personalității sale intelectuale este esențială pentru o

înțelegere completă a uneia dintre cele mai importante figuri din istoria gândirii occidentale.

Cercetarea noastră a relevat că acesta nu s-a limitat să critice anumite aspecte periferice ale doctrinei creștine, ci a pus sub semnul întrebării întregul edificiu al ortodoxiei patristice, propunând o reconstrucție radicală a istoriei creștinismului timpuriu. Prin inversarea completă a imaginii tradiționale a Sfântului Atanasie și prin reabilitarea poziției ariene, Newton nu doar contestă autoritatea unui singur Părinte al Bisericii, ci pune sub semnul întrebării întregul edificiu al ortodoxiei trinitare.

Studiul nostru sugerează că tensiunea creativă dintre dimensiunea științifică și cea teologică a fost poate unul dintre motoarele geniului newtonian. Aplicarea aceleiași rigori metodologice în ambele domenii demonstrează coerența intelectuală a unui gânditor care a căutat să înțeleagă atât ordinea naturii, cât și planul divin al istoriei.

Teza cuprinde și o secțiune de **ANEXE** conținând traduceri și prezentare de manuscrise:

1. Două falsificări notabile ale Scripturii. A treia scrisoare (traducere)
2. Prefața unui tratat de istorie bisericească (Ms. Yahuda 11) (traducere)
3. Douăzeci și trei de întrebări cu privire la cuvântul Ὁμοούσιος (Ms. Keynes 11) (traducere)
4. Mss. Keynes 4 și Keynes 10 (prezentare de manuscrise); include imagini

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Surse primare

Surse manuscrise

The Newton Project -

<http://www.newtonproject.ox.ac.uk/>

resursă oferind versiunile electronice ale
manuscriselor religioase ale lui Isaac
Newton (mss. Keynes, King's College,
Cambridge; mss. Yahuda, Biblioteca
Națională a Israelului; etc.)

Colecția Yahuda

- **Yahuda Ms. 2.5b:** Drafts on early Church history
- **Ms. Yahuda 5.3:** Theological Notes (part 3)
- **Ms. Yahuda 11:** „Proœmium” and first chapter of a treatise on Church history

- **Ms. Keynes 11:** Twenty-three queries about the word ὁμοούσιος
- **Ms. Yahuda 12:** Treatise on Church history
- **Ms. Yahuda 13.1:** Miscellaneous theological extracts and notes. Ex Irenæi adversus hæreses lib. I
- **Ms. Yahuda 14:** Miscellaneous notes and extracts on the Temple, the Fathers, prophecy, Church history, doctrinal issues
- **Ms. Yahuda 15.1:** Drafts on the history of the Church
- **Ms. Yahuda 18:** Fragment on the history of apostasy
- **Ms. Yahuda 19:** Treatise on Church history with particular reference to the Arian controversy
- **Ms. Yahuda 39:** Notes on early Church history and the moral superiority of the „barbarians” to the Romans

Colecția Keynes

- **Ms. Keynes 2:** Theological Notebook (Parts 1-2)
- **Ms. Keynes 3:** Irenicum, or Ecclesiastical Polyty tending to Peace
- **Ms. Keynes 4:** Notes from Petavius on the Nicene Council
- **Ms. Keynes 6:** Seven Statements on Religion
- **Ms. Keynes 7:** A short Schem of the true Religion
- **Ms. Keynes 8:** Twelve articles on religion
- **Ms. Keynes 9:** Three paragraphs on religion
- **Ms. Keynes 10:** Paradoxical Questions concerning the morals & actions of Athanasius & his followers (partial)

Colecția Babson:

- **Ms. 436:** Draft notes on Athanasian doctrines
- **Ms. 438:** Draft notes on early Church rites and the Creed

- **Ms. 704:** Fragment on Church history, drawn mainly from the Annales of Baronius

William Andrews Clark Memorial Library

- **Ms. fN563Z:** Out of Cudworth
- **Ms. WACL:** Paradoxical Questions concerning the morals & actions of Athanasius & his followers

New College Library, Oxford

- **Ms. 361(4):** Two Notable Corruptions of Scripture

Surse tipărite

Bacon, N., *The History of the Life and Actions of St. Athanasius, Together with the Rise, Growth and Down-fall of the Arian Heresie: Collected from Primitive Writers*, Londra, 1664

Best, Paul, *Mysteries discovered: or, a Mercuriall Picture pointing out the way from Babylon to the Holy City, for the good of all such as during that night of generall Errour and Apostasie, 2 Thes. 2.3. Revel. 3.10. have been so long misled with Romes hobgoblins*, Londra, 1647

Biddle, John, *Twelve arguments drawn out of the Scripture, wherein the commonly received opinion touching the deity of the Holy Spirit, is clearly and fully refuted*, Londra, 1647

Biddle, John, *The testimonies of Irenceus, Justin Martyr, Tertullian, Novatianus, Theophilus, Origen, (who lived in the two first centuries after Christ was horn, or thereabouts;) as also, of Arnobius, Lactantius, Eusebius, Hilary, and Brightman; concerning that One God, and the Persons of the Holy Trinity. Together with observations on the same*, Londra, c. 1653.

Biddle, John, *A confession of faith touching the Trinity, according to the Scriptures*, Londra, 1648

Biddle, John. *The Faith of One God*, London, 1961

Bull, G., *Defensio Fidei Nicænæ*. Oxford, 1685

- Cave, W., *Ecclesiastici: or, the History of the Lives, Acts, Death and Writings of the Most Eminent Fathers of the Church That Florisht in the Fourth Century*. London, 1683
- Clarke, Samuel, *The works of Samuel Clarke, D.D.*, Londra, 1738
- Cudworth, R. *The True Intellectual System of the Universe*. London, 1678
- De la Bigne, M., ed. *Magna Bibliotheca Veterum Patrum et Antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum*, 17 vols. Paris, 1644
- De la Bigne, M., și P. Despont (eds). *Maxima Bibliotheca Veterum Patrum*. 27 vols. Lyon, 1677
- Edwards, J., *Socinianism unmask'd: a discourse shewing the unreasonableness of a late writer's opinion concerning the necessity of only one article of Christian faith*, Londra, 1696.
- Emlyn, T., *A full inquiry into the original authority of that text, I John v. 7*, Londra, 1715
- Gale, T., *Court of the Gentiles, or a Discourse Concerning the Original of Human Literature*

- Both Philologie and Philosophie, from the Scriptures and Jewish Church, 4 parts.* Oxford, 1669–1677.
- Gibson, E.C.S., *The Thirty-Nine Articles of the Church of England*, 5th. ed., London, 1906, 90-157
- Grey, Zachary, *An Examination of the Fourteenth Chapter of Sir Isaac Newton's Observations upon the Prophecies of Daniel*, London, 1736
- Hill, Samuel, *A vindication of the primitive Fathers against the imputations of Gilbert Lord Bishop of Sarum, in his Discourse on the divinity and death of Christ referred to the sense and judgment of the church universal...*, Londra, 1695
- The Holy Bible Containing the Old Testament and the New.* Londra, 1660
- Mede, J. *The Works of J. Mede: Corrected and Enlarged According to the Author's Own Manuscripts.* Edited by J. Worthington. London, 1672
- Newton, I. *The Chronology of Ancient Kingdoms Amended.* London, 1728

Newton, I. *Observations on the Prophecies of Daniel and St. John*. London, 1733

Nye, S., *The Acts of the Great Athanasius, with Notes, by Way of Illustration, on His Creed; and Observations on the Learned Vindication of the Trinity and Incarnation, by William Sherlock*. London, 1690

Nye, S., *A Brief History of the Unitarians, Called also Socinians. In Four Letters Written to a Friend*. London, 1687

Nye, S., *An accurate examination of the principal texts usually alledged for the divinity of our saviour; and for the satisfaction by him made to the justice of God, for the sins of men: occasioned by a book of Mr. L. Milbourn, called, mysteries (in religion) vindicatedi*, Londra, 1692

Nye, S. *Brief Notes on the Creed of St. Athanasius*. London, 1690

Petavius (Petau), D. *Dogmata Theologica*. 5 vols. Paris, 1644–1650

- Sand, C. *Interpretationes paradoxæ quatuor Evangeliorum: Quibus affixa est Dissertatio de Verbo, una cum appendice.* Amsterdam, 1670
- Sand, C. *Nucleus Historiæ Ecclesiasticæ, exhibitus in Historia Arianorum....*2 vols. Amsterdam, 1669; 2nd ed., Amsterdam, 1676
- Sherlock, W. *A Vindication of the Doctrine of the Holy and Ever Blessed Trinity, and the Incarnation of the Son of God. Occasioned by the Brief Notes on the Creed of Athanasius, and the Brief History of the Unitarians, or Socinians.* London, 1690
- Simon, R. *Critical Enquiries into the Various Editions of the Bible.* London, 1684
- Simon, Richard, *A Critical History of the Text of the New Testament: Wherein Is Firmly Established the Truth of Those Acts on Which the Foundation of the Christian Religion Is Laid.* 2 parts. London, 1689
- Simon, Richard, *A Critical History of the Versions of the New Testament. Part 2.* London, 1692

- Smith, John, *A designed end to the Socinian controversy: or, a rational and plain discourse to prove, that no other person but the Father of Christ is God most High*, Londra, 1695
- South, Robert, *Tritheism Charged Upon Dr. Sherlock's New Notion of the Trinity: And the Charge Made Good, in an Answer to the Defense of the Said Notion*, Londra, 1695
- Toland, J. *Christianity Not Mysterious*. London, 1696
- Turnbull, H. W., et al., (eds), *The Correspondence of Isaac Newton*, 7 vol., Londra, 1959–1977.
- Whiston, William, *An historical preface to primitive Christianity reviv'd*, Londra, 1711
- Whiston, William, *A Collection of Authentick Records*, Londra, 1728
- Whiston, William, *Athanasian forgeries, impositions, and interpolations*, Londra, 1736
- Whiston, William, *Memoirs of the life and writings of Mr. William Whiston*, 2nd edn, 2 vols, Londra, 1753;
- Whiston, William, *The true origin of the Sabellian and Athanasian doctrines of the Trinity*, Londra, 1720

Literatura secundară

Champion Justin A., „«Acceptable to Inquisitive Men»: Some Simonian Contexts for Newton’s Biblical Criticism, 1680-1692”, în James E. Force și Richard H. Popkin (eds), *Newton and Religion. Context, Nature, and Influence*, Dondrecht, 1999, 77-96.

Champion, Justin A., *The Pillars of Priestcraft Shaken: The Church of England and Its Enemies 1660–1730*. Cambridge, 1992

Delgado Moreira, Raquel, „Newton’s «Paradoxical Questions concerning the Morals & Actions of Athanasius and his Followers» and its Intellectual Origins”, *Enlightenment and Dissent*, 25 (2009), 29-61 (special issue *Isaac Newton in the Eighteenth Century* – ed. by Stephen D. Snobelen)

Dixon, Philip, *Nice and Hot Disputes: The Doctrine of the Trinity in the Seventeenth Century*. London, 2003

Dockrill, D. W., „The Authority of the Fathers in the Great Trinitarian Debates of

- the Sixteen Nineties”, *Studia Patristica* 18 (1990)
335–347
- Dry, Sarah, *The Newton Papers. The Strange and True
Odyssey of Isaac Newton’s Manuscripts*, Oxford,
2014
- Goldish, Matt, *Judaism in the theology of Sir Isaac
Newton*, Dordrecht, 1998
- Harrison, J., *The Library of Isaac Newton*, Cambridge,
1978
- Hutton, Sarah, „The Neoplatonic roots of Arianism:
Ralph Cudworth and Theophilus Gale”, în Lech
Szczucki (ed.), *Socinianism and its Role in the
Culture of Sixteenth to Seventeenth Centuries*,
Varşovia, 1983, 139-145
- Hutton, Sarah „The Seven Trumpets and the Seven Vials:
Apocalypticism and Christology in Newton’s
Theological Writings”, în James E. Force and
Richard H. Popkin (eds), *Newton and Religion.
Context, Nature, and Influence*, Dordrecht, 1999,
165-178
- Iliffe, R., „Digitizing Isaac: The Newton Project and an
Electronic Edition of Newton’s Papers”, în J.E.

- Force și S. Hutton (eds), *Newton and Newtonianism. New Studies*, New York etc., 2004, 23-38
- Iliffe, R., „Friendly Criticism: Richard Simon, John Locke, Isaac Newton and the Johannine Comma”, în A. Hessayon and N. Keene (eds.), *Scripture and Scholarship in Early Modern England*, Aldershot, 2006, 137-157
- Iliffe, R., „«Making a Shew»: Apocalyptic Hermeneutics and Christian Idolatry in the Work of Isaac Newton and Henry More”, în J. E. Force and R. Popkin (eds.), *The Books of Nature and Scripture: Recent Essays on Natural Philosophy, Theology, and Biblical Criticism in the Netherlands of Spinoza's Time and the British Isles of Newton's Time*, Dordrecht, 1994, 55-88.
- Iliffe, R. „Those «Whose business It Is To Cavill»: Newton's Anti-Catholicism”, în James E. Force and Richard H. Popkin (eds), *Newton and Religion. Context, Nature, and Influence*, Dordrecht, 1999, 97-119
- Iliffe, R. „The Newton Project. Introduction to the Texts”

https://www.newtonproject.ox.ac.uk/texts/introduction#religious_papers. (accesat 1 mai 2025).

Iliffe, R., *Priest of Nature: The Religious Worlds of Isaac Newton*, Oxford, 2017

Iliffe, R., „«Prosecuting Athanasius»: Protestant Forensics and the Mirrors of Persecution”, în J. Force și S. Hutton (eds), *Newton and Newtonianism: New Studies*, Kluwer, 2004, 113-154

Iliffe, R., „The Religion of Isaac Newton”, în R. Iliffe and G. Smith (eds), *The Cambridge Companion to Newton*, ed. a 2-a, Cambridge, 2016, 485-523

Levitin, Dmitri, *Ancient Wisdom in the Age of the New Science. History of Philosophy in England, c. 1640-1700*. Cambridge, 2015

Levitin, Dmitri, *The Kingdom of Darkness. Bayle, Newton, and the Emancipation of the European Mind from Philosophy*, Cambridge, 2022

Levitin, D. și S. Mandelbrote, „Becoming Heterodox in Seventeenth-Century Cambridge: The Case of Isaac Newton”, în D. Levitin și N. Hardy (eds),

Erudition and Confessionalisation in Early Modern Europe, Oxford, 300-394

Lim, Paul C., *Mystery Unveiled: The Crisis of the Trinity in Early Modern England*. Oxford, 2012

Lucci, Diego, „Ante-Nicene authority and the Trinity in seventeenth-century England”, *Intellectual History Review*, 28:1 (2018) 101-124

Mandelbrote, Scott, „«A Duty of the Greatest Moment»: Isaac Newton and the Writing of Biblical Criticism”, *British Journal for the History of Science*, 26 (1993) 281-302

Mandelbrote, Scott, „Eighteenth-Century Reactions to Newton's Anti-Trinitarianism”, în J. Force și S. Hutton (eds), *Newton and Newtonianism: New Studies*, Londra, 2004, 93-111

Mandelbrote, Scott, „Isaac Newton and Thomas Burnet: Biblical Criticism and the Crisis of Late Seventeenth-Century England”, în J. E. Force and R. Popkin (eds), *The Books of Nature and Scripture*, Dordrecht, 1994, 149-178

- Mandelbrote, Scott, „Than This Nothing Can Be Plainer”:
 Newton Reads the Fathers”, G. Frank, T. Leinkauf
 și M. Wriedt (eds), *Die Patristik in de Frühen
 Neuzeit*, Stuttgart, 2006, 277-297
- Manuel, F. E. *Isaac Newton: Historian*. Cambridge, 1963
- Manuel, F. E. *A Portrait of Isaac Newton*. Cambridge,
 1968
- Manuel, F. E. *The Religion of Isaac Newton*, Oxford, 1974
- Marshall, J. *John Locke, Toleration and Enlightenment
 Culture*, Cambridge, 2007
- Marshall, J. „Locke, Socinianism, ‘Socinianism’ and
 Unitarianism”, în A. Stewart (ed.), *English
 Philosophy in the Age of Locke*, Oxford, 2000,
 111-182
- Marshall, J., *Resistance, Religion and Responsibility*,
 Cambridge, 1994
- McLachlan, H., *Sir Isaac Newton: Theological
 Manuscripts*, Liverpool, 1950
- McLachlan, H. J. *Socinianism in Seventeenth Century
 England*, Cambridge, 1951
- Pullapilly, C. K., *Caesar Baronius: Counter-Reformation
 Historian*, Notre Dame – London, 1975

- Quantin, J. L., *Le Catholicisme Classique et les Pères de l'Eglise : Un Retour aux Sources (1669–1713)*, Paris, 1999
- Popkin, Richard H., „Newton as a Bible Scholar”, în James E. Force și Richard H. Popkin (eds), *Essays on the Context, Nature, and Influence of Isaac Newton's Theology*, Dordrecht, 1990, 102-118
- Popkin, Richard H., *The Third Force in Seventeenth-Century Thought*, Brill, Leiden 1992
- Popkin, Richard H., „Newton's Biblical Theology and His Theological Physics”, în Idem, *The Third Force in Seventeenth-Century Thought*, Brill, Leiden 1992, 172-188
- Popkin, Richard H., „Newton and Maimonides”, în Idem, *The Third Force in Seventeenth-Century Thought*, Brill, Leiden 1992, 189-202
- Quantin, Jean-Louis, *The Church of England and Christian Antiquity: The Construction of a Confessional Identity in the Seventeenth Century*, Oxford, 2009
- Quantin, Jean-Louis, „The Fathers in Seventeenth Century Catholic Theology”, în Irena Backus

- (ed.), *The Reception of the Church Fathers in the West: From the Carolingians to the Maurists*, vol.2, Leiden 1997, 951-986
- Quantin, Jean-Louis, „The Fathers in Seventeenth Century Anglican Theology”, în Irena Backus (ed.), *The Reception of the Church Fathers in the West: From the Carolingians to the Maurists*, vol.2, Leiden 1997, 987-1008.
- Reedy, G. *The Bible and Reason: Anglicanism and Scripture in Late Seventeenth-Century England*, Philadelphia, 1985
- Snobelen, S. „Isaac Newton, Heretic: The Strategies of a Nicodemite”, *British Journal for the History of Science*, 32 (1999) 381-419
- Snobelen, S. „Isaac Newton, Socinianism and «the One Supreme God»”, în M. Mulsow și J. Rohls (eds), *Socinianism and Cultural Exchange: The European Dimension of Antitrinitarian and Arminian Networks, 1650–1720*, Leiden, 2005, 241-293
- Snobelen, S. „Lust, Pride and Ambition: Isaac Newton and the Devil”, în J. E. Force and S. Hutton (eds),

- Newton and Newtonianism*, Dordrecht, 2004, 155-181
- Snobelen, S., „Newton’s Theology”, în D. Jalobeanu – C.T. Wolfe (eds), *Encyclopedia of Early Modern Philosophy and the Sciences*, Cham, 2022, 1519-1534
- Snobelen, S. „«Not in the Language of the Astronomers»: Isaac Newton, the Scriptures, and the Hermeneutics of Accommodation”, în J. van der Meer și S. Mandelbrote (eds), *Nature and Scripture in the Abrahamic Religions: Up to 1700*, Leiden, 2008, 491-530
- Snobelen, S. „To Us There Is but One God, the Father»: Antitrinitarian Textual Criticism in Seventeenth- and Early Eighteenth-Century England”, în A. Hessayon și N. Keene (eds.), *Scripture and Scholarship in Early Modern England*, Aldershot, 2006, 116-136
- Spurr, J. „The Church of England, Comprehension and the Toleration Act of 1689”, *The English Historical Review*, 104:413 (1989) 927-946

- Westfall, R. S., „Isaac Newton’s *Theologiæ Gentilis Origines Philosophicæ*”, in W. Warren Wagar (ed.), *The Secular Mind*, New York, 1982, 15-34.
- Westfall, R. S., *Never at Rest: A Biography of Isaac Newton*, Cambridge, 1980
- Wiles, M., *Archetypal Heresy: Arianism through the Centuries*, Oxford, 2001
- Williams, R., *Arius: Heresy and Tradition*, Londra, 1981